

ראש השנה

[א]

אכילה לפני התקיעות

קריאת המגילה לפני הזמן

התרומת הדשן (סימן קט) דן במי שהוא אנוס קצת שלא יכול לילך לבהכ"נ לקריאת מגילה, וצריך להמתין עד לאחר שקראו הקהל, ואז ימצא לו אחד שיקרא לו, אבל קשה עליו לישוב כל כך בתענית, האם מותר לו לשמוע קריאתה מבעוד יום בי"ג בתענית אסתר. ופסק התרה"ד דיכול לשמוע קריאתה ויוצא בה מבעוד יום לאחר תפלת ערבית מפלג המנחה ואילך, דהיינו שעה ורביע קודם הלילה. הוא מבסס דבריו על שיטת ר"ת (ריש ברכות) דס"ל דמפלג המנחה ואילך חשיבא לילה לענין ק"ש, אף על גב דהקפיד התם רחמנא להדיא אזמן שכיבה, ובההוא זימנא לאו זמן שכיבה הוא, מ"מ יוצא ידי חובת ק"ש משום דחשיב לילה. כ"ש לענין קריאת מגילה, דנחשב קריאה בזמנה בי"ד. אף על גב דכמה גדולים פליגי אר"ת, הא כתב במרדכי התם בשם ראבי"ה דהמנהג כוותיה דר"ת, והמחמיר כדברי שאר גאונים נקרא הדיוט אם לא הורגל בשאר פרישות.

אכילה לפני קריאת המגילה

אבל אינו מתיר לו שיטעום מעט קודם קריאת מגילה, וימתין שוב עד שיבא לו הקורא, כדאמרינן (ברכות ד, ב), לא יאמר אדם אוכל קימעא ואשתה קימעא ואח"כ אקרא ק"ש ואתפלל וחוטפתו שינה ונמצא ישן כל הלילה, אבל אדם בא מן השדה בערב נכנס לבית הכנסת אם רגיל לקרות קורא ואם רגיל לשנות שונה וקורא קריאת שמע ומתפלל ואוכל פתו ומברך, וכל העובר על דברי חכמים חייב מיתה. וכתב התרה"ד דכ"ש לענין קריאת מגילה דחיישינן שמא תחטפנו שינה ויבטל מקריאתה, שהרי יש בה שהות טובא וגם קריאתה חובה טפי, שהרי כל המצות נדחות מפניה.

אכילה או טעימה

כתב בשו"ע (או"ח רלה, ב) אסור להתחיל לאכול חצי שעה סמוך לזמן ק"ש של ערבית. ועי' במגן אברהם (ס"ק ד) שמביא לשון הטור שאסור לקבוע סעודה, וכ"כ המרדכי ואגודה, וכ' הב"י בשם תוס' דטעימה בעלמא שרי. אבל כ' המ"א שמהת"ה (הנ"ל) משמע דאפילו טעימה אסור מדאמרינן בגמ' לא יאמר אדם אוכל קימעא ואשתה קימעא וכו'. ובסי' תרצ"ב (סק"ז) לענין טעימה לפני קריאת המגילה כתב המ"א, שלפי מה שכתב (סי' תרפ"ז, א) בשם רא"מ דאף על גב דק"ש עד חצות דוקא, בקריאת מגילה לא גזרינן דלמא אתי למפשע, איידי דחביבא להו, ומה"ט לא אסרו ללמוד כמו גבי בדיקת חמץ, א"כ ס"ל דקיל מק"ש וחמץ, וכיון דבק"ש וחמץ שרי טעימה, כמ"ש סי' רל"ה ותל"א ק"ו כאן. וכתב דלכן שינה רמ"א לשונו וכתב אסור לאכול, דמשמע דטעימה שרי. אבל כתב המ"א דמ"מ אין להקל אלא לצורך גדול. ועי"ש דמשמע במהרי"ל דאפילו חולה לא יאכל קודם קריאתה, אא"כ יש בו סכנה.

המ"ב (ס"ק יד) מביא דברי מ"א שמסיק דדוקא אכילה אסור אבל טעימה בעלמא שרי, וכ' דלכן טוב יותר להקל לאיש הזה שיטעום קודם קריאת המגילה, ולא להקל לקרות מפלג

המנחה ולמעלה. דהפר"ח קרא תגר על קולא זו ודעתו דקודם צאת הכוכבים אינו יוצא כלל אפילו דיעבד. אבל כתב שאפילו טעימה אין להקל אלא לצורך גדול, דהיינו חולה קצת או מי שמתענה והתענית קשה לו. ושיעור טעימה היינו כביצה פת או משקין כשיעור ביצה. (מה שכתב משקין כשיעור ביצה צ"ע הרי לענין משקין אין שיעור, ואולי מתכוון למשקין המשכר, ועדיין צ"ע.) ועי"ש (ס"ק טז) שאם הוא אדם חלוש והשהייה יזיק לבריאותו ויכול לבוא לידי חולי, וטעימה מעט אינו מספיק לו, מותר לאכול, אך יבקש מאחד שיזכירנו לקרוא את המגילה אחר אכילתו. (משמע שבלא"ה לא מועיל "שומר", דרק למי שיש חשש לבריאותו התיר לו ע"י שומר. ועי' לקמן מה שהבאנו בשם החת"ס) עוד כתב המ"ב (ס"ק טו) דכמו בלילה אסור לאכול קודם קריאתה ה"ה ביום, אפילו כבר התפלל אסור לאכול קודם קריאתה, כמו לענין שופר ולולב.

אכילה לפני תקיעת שופר

מזה שהמ"ב מדמה מקרא מגילה לתקיעת שופר, משמע שמה שכתב לענין מגילה שייך גם בשופר, דהיינו שאכילה, שהוא יותר מכביצה פת (או פת הבא בכיסנין, עי' לקמן) אסור מעיקר הדין, ולענין טעימה, שהוא כביצה פת או אכילת פירות בלי שיעור, אינו מותר אלא בשעת הדחק, אבל שלא בשעת הדחק גם טעימה אסור.

אכילה לפני תפילת מוסף

בשו"ע (או"ח רפו, ג) כתוב שמותר לטעום קודם תפלת המוספין, דהיינו אכילת פירות או אפילו פת מועט, אפילו טעימה שיש בה כדי לסעוד הלב, אבל סעודה אסור. וכתב על זה המ"ב (ס"ק ח) דפת מועט - היינו כביצה דכל זה הוא בכלל אכילת עראי, וכ"ש אם אוכל מיני תרגימא מחמשת המינים דשרי. ובשער הציון (ס"ק ז) כתב שאחרונים סתמו ולא בארו עד כמה יקרא בזה אכילת עראי, ומציין דמה שכתב בסימן תרל"ט לגבי סוכה, שייך גם כאן. ועי"ש שעל מה שכתב השו"ע (או"ח תרלט, ב) שתבשיל העשוי מחמשת מינים, אם קובע עליו חשיב קבע וצריך סוכה, כתב המ"ב (ס"ק טו) שאוכל שיעור חשוב שקובע סעודתו בזה, ולא די שיאכל מעט יותר מכביצה כמו בפת, והמ"א סובר דדינו ממש כמו בפת, דיותר מכביצה מעט חייב בסוכה, ולענין לברך לישב בסוכה דעת האחרונים דאין לברך, רק כשיקבע עליו סעודה כמו שכתוב בשו"ע. ולפי"ז לכאורה אין להקל לענין טעימה, לאכול יותר מכביצת פת הבא בכיסנין, דאפילו בתבשיל העשוי מחמשת מיני דגן מחמיר המ"ב.

קידוש אחר תקיעות דמיושב

בפוזנא בשנת תקצ"ב בעת מחלת החולירע, פירסם הגרע"א ובית דינו בזה"ל, הגאב"ד וביד"צ מודיעים שכל מי שמרגיש עצמו בחולשה כל שהיא, מחייב תיכף אחר תקיעת שופר ללכת לביתו ולסעוד ארוחת בוקר בעשיית קידוש במקום סעודה, ואף שהוא הפסק בין תקיעת דמעומד לתקיעת דמיושב, כי תיכף אחר שחרית חל חיוב קידוש, וזה א"א לעשות אלא במקום סעודה, וקודם תקיעת שופר אינו מותר אלא טעימה בעלמא, וממילא רק בקושי רב אפשר לעשות קידוש במקום סעודה קודם תקיעת שופר, ברם כדי שאף אחד לא יאחר תפילת מוסף בלחש, ימתינו בכל בתי כנסיות לערך חצי שעה בתחילת תפלת מוסף. הרי לן שהיה עדיף לו להגרע"א שיפסיקו ויאכלו בין תקיעות דמיושב לתקיעות דמעומד, כדי שלא יאכלו לפני התקיעות.

ועי' בספר הליכות שלמה (פ"ב אות ג) שבשנים שהגרשו"א היה צריך לאכול (ביום שני של ר"ה), היה מקדש אחרי תקיעות דמיושב, ושב למנין אחר בעמדם לפי התחלת תקיעות דמיושב, ואז התכוון לצאת ידי חובתו בתקיעות דמעומד בברכה שברכו על תקיעות דמיושב. ועי"ש (אות א) שמי שאין לו צורך כ"כ לא יקל לאכול קודם התקיעות, וגם המקילים יזהרו שלא לאכול אלא אכילת עראי, דהיינו עד כביצה ולא יותר. אבל לכאורה יכול לאכול פירות כמה שרוצה. וזה דבר שלצערינו הרבה נכשלין בזה, (אולי בדלא יודעין) ואוכלים "קידוש שלם" לפני התקיעות.

בספר מטה אפרים (סי' תקפ"ח, ב) כותב, שמי שלבו חלש ואין דעתו מיושבת לתקוע ולהתפלל עד שיטעום, יעשה קידוש ויאכל כזית לעקיך (עוגה) בכדי שיהיה במקום סעודה, ואח"כ ישתה מעט קאוי (קפה) או טייא, ומ"מ יש להם לעשות בצינעה, מפני המון עם שלא יקילו ביותר. אבל מנהג העולם להקל, וצריכים להבין על מה סומכים.

קידוש לפני התקיעות

האמת היא שלא כולם הסכימו לעיקר חידוש של הגרע"א, שעדיף לתקוע אחרי תקיעות דמיושב. דבשו"ת חתם סופר (יו"ד סימן ז) דן בחולה שרצה להיות ש"ץ, ואם לא היה אוכל לא היה אפשרי שיהיה החזן, וכתב שקודם הליכתו לביהכ"נ, שהוא קודם אור היום, יטעום ואפילו יאכל, ויחזק לבו להתפלל. ואם לא סגי ליה בכך, "עלי ועל צווארי", שיקדש על היין אחר תפלת שחר קודם תקיעת שופר מיושב, דאח"כ קודם מוסף הוה הפסק בין תקיעות מיושב לתקיעות של סדר הברכות, אך מיד אחר תפלת שחר יקדש ויסעוד ויתפלל לפני ה'. הרי לן שעדיף לקדש לפני התקיעות, מלקדש בין התקיעות דמיושב למעומד. ואולי נחלקו מה הם עיקר התקיעות, שהגרע"א סובר שעיקר התקיעות הם תקיעות דמיושב, ולכן לא הקפיד כ"כ אם יהיה הפסק בינם לתקיעות דמעומד, אבל החת"ס סובר שעיקר התקיעות הם תקיעות דמעומד, על סדר הברכות ולכן הקפיד על הפסק. וכבר נחלקו בזה הראשונים, הרי"ף כתב דלכן המנהג היה לתקוע תשר"ת למלכות, תש"ת זכרונות, ותר"ת לשופרות, משום שכבר יצא ידי חובתו בתקיעות דמיושב. אבל דעת התוס' (פסחים קטו, א) שעיקר התקיעות הם על סדר הברכות.

ציבור מדברי אהדדי

בשו"ת ציץ אליעזר (חלק ו סימן ז) כותב שסומכים על המ"א שמעיקר הדין טעימה מותר, וכן דעת החיי אדם לענין אכילה לפני נטילת לולב. (ואע"פ שהם לא התירו אלא למי שהוא חלש, י"ל שהיום כולנו חלשים) אבל לפי"ז לא הותר אלא טעימה בעלמא, דהיינו לא יותר מכביצה פת (או פת הבא בכיסנין), אבל יכולים להרבות באכילת פירות. ועי"ש שרצה להוסיף עוד לימוד זכות על "מנהג" העולם, מפני שהתקיעות נעשים במשותף כל הציבור ביחד, ולכן ליכא בכה"ג חששא לשמא ישכח, דהרי מה"ט הוא שמחלק שם החיי אדם בין טעימה לאכילה, משום דדוקא באכילה גזרינן שמא ישכח, משא"כ בטעימה בעלמא, וא"כ טעם זה דלא יבא לישכח שייך עוד יותר לפני התקיעות מבלפני נטילת לולב, מכיון שיודע שהרבים לא יחכו לו, ונותן דעתו לגמור טעימתו במהירות ולחזור לביהכ"נ, ולשמא כל הציבור ישכח לזה בודאי לא חיישינן דציבור זריזין הן. ומי שירצה לצאת מן המובחר יכול לבקש מחבירו או משכנו שיזכירנו ללכת לתק"ש בשעה המיועדת.

ולפי טעם זה היה עדיף לקדש בבנין של הביהכ"נ, שכולם נמצאים ביחד, ואז בוודאי אין חשש שימשך, ואולי על זה סמכו מה שמקדשים ביישיבות, (ושמעתי שהמנהג התחיל בסלבדקה) דשם כולם נמצאים ביחד.

שומר

ועי"ש שהביא כסמך לדבריו מה שכתב החת"ס בהגהותיו על השו"ע (או"ח סי' תרנ"ב למג"א סק"ד), דמי שמצפה שיביאו לו לולב מותר לו לאכול, דהרי יש לו מי שיזכירו שלא ישכח היינו אותו שיביא לו הלולב. ולפי"ז יהיה קצת לימוד זכות גם על אלו שאוכלים יותר מכביצה, דכמו במקרה של החת"ס היה מותר לו "לאכול", ולא רק, לטעום", משום שסומך על השליח, ה"נ יכולים ג"כ לאכול, דציבור מדכרי אהדדי. אבל הצי"א אינו מתיר מכח זה אלא טעימה בעלמא.

[ב]

המלך הקדוש

שכח המלך הקדוש ליל ר"ה

בעשרת ימי תשובה בברכת הקל הקדוש, במקום לסיים הקל מסיימים המלך הקדוש. ואם טעה וסיים האל הקדוש, אם נזכר בתוך כדי דבור ואמר המלך הקדוש, יצא, ואם לאו, צריך לחזור לראש התפלה. והוא הדין אם מסופק אם אמר, צריך לחזור לראש התפלה. וכתב בספר חיי אדם (כלל כד, י) שהגאון מוהר"ר אבלי פסוועליר נ"י אמר כאן דין מחודש, שאם טעה בליל ראש השנה ולא אמר המלך הקדוש, אינו צריך לחזור, כדין טעה ולא הזכיר יעלה ויבוא בליל ראש חודש שאינו צריך לחזור, מחמת שאין מקדשין את החודש בלילה, אם כן גם בליל ראש השנה הדין כן שאין צריך לחזור.

מי שהתפלל תפילת חול בר"ה

כתב תלמידי רבינו יונה (ברכות יט, א בדפי הרי"ף) דהא דאמרינן שאם שכח לומר יעלה ויבא ליל ר"ח שאין מחזירין אותו, מפני שאין קדוש החדש בלילה, א"כ זה דווקא בר"ח אבל בשבתות ויו"ט שקדושתן ג"כ בלילה אם טעה ולא הזכיר של יו"ט או של שבת בערבית מחזירין אותו. ויש אומרים דדווקא בשאר ימים טובים, אבל ביום טוב של ר"ה כיון שתלוי בר"ח, אם טעה ולא הזכיר של יו"ט בערבית אין מחזירין אותו, דכר"ח דיינינן ליה. רבינו יונה מביא צד לחלוק משום שאע"פ שתלוי בר"ח כיון שהוא יו"ט, ומצות יו"ט אלימא טפי שיש בה איסור מלאכה, משא"כ בראש חדש. ובתפלה ג"כ אין אנו מזכירין ענין ר"ח כלל, אלא ענין יו"ט, יותר יש לנו לדון אותו כמו יו"ט מלדון אותו כמו ר"ח, ואם לא הזכיר בערבית מעין יו"ט מחזירין אותו. א"כ העירו האחרונים על הפסק של הח"א, שהרי מסקנת רבינו יונה שר"ה אינו דומה לר"ח הואיל ויש בו איסור מלאכה.

ועי' בשער הציון (סימן תקפב ס"ק ד) שהשיג על הח"א דזה היה שייך רק אם היה מתפלל תפלת חול, מה שאין כן בזה שמתפלל תפלת יום טוב ממה נפשך אינו יוצא. וכתב דאולי מיירי שנזכר תכף שסיים האל הקדוש (לאחר כדי דיבור), ובאמת צריך לסיים בשל חול. אבל אין זה משמעות הח"א. כדברי השעה"צ כתב ג"כ בשו"ת בית הלוי (ח"א סוף ס"י מב, עי"ש)

התחלת דין

בשו"ת אגרות משה (או"ח חלק א סימן קע) רצה ליישב דברי הח"א, וכתב דוודאי בלא הזכיר של יום טוב בערבית יסברו גם הר"א פאסוועלער והח"א כהר" יונה שמחזירין, אך בהזכיר של יום טוב ולא אמר המלך הקדוש בזה חידשו דאין מחזירין כמו בר"ח. והטעם דהא איתא בר"ה (ח, א) מלמד שאין ב"ד של מעלה נכנסין לדין אא"כ קידשו ב"ד של מטה את החדש, ולכן מאחר שאין מקדשין את החדש אלא ביום אין נכנסין לדין אלא ביום למחר, וזה שאמרינן בעשי"ת המלך הקדוש איתא ברש"י (ברכות יב, ב) לפי שבימים אלו הוא מראה מלכותו לשפוט את העולם, וא"כ לא שייך זה אלא למחר שנכנסין אז לדין, אבל בליל א' של ר"ה שעדיין לא נכנסו לדין, דהא לא קידשו החדש עדיין אין צורך בעצם לומר המלך הקדוש, ורק לכתחלה אומרים כמו שמזכירין בר"ח ערבית, כדי שלא לשנות הלילה מהיום. ולפי"ז המתפלל שחרית ר"ה קודם הנץ, ושכח לומר המלך הקדוש ג"כ לא יחזור. כדברי הגרמ"פ ביישוב פסק של הח"א, כתב ג"כ בשו"ת בנין שלמה (סי' מו).

בעיקר החידוש של הח"א, עי' בספר הלכות חג בחג (פ"ה הע' 24) שרצה לחלק בין הזכרת יעלה ויבא שאינו אלא הזכרה בעלמא, ולכן אינו חוזר אם שכח לאומרו ליל ר"ח, להזכרת המלך הקדוש שהוא מעיקר נוסח ומטבע הברכה, ולכן אם לא הזכירו בוודאי חוזר.

שכח יעלה ויבא בלילה

יש להסתפק במי ששכח לומר יעלה ויבא ליל ר"ה בברכת המזון, האם חייב לחזור ולברך ברכת המזון או לא. והנה לפי סברת השער הציון שחולק על הח"א משום שהתפלל תפילת יו"ט והוי תרתי דסותרחי, אז בברכה"מ שלא הזכיר של יו"ט, שפיר קיים הפסק של הח"א, ואינו צריך לחזור ולברך. ועי' בספר הליכות שלמה (פ"א אות יט, הע' כט) שבתחילה כך פסק הרש"ז"א זצ"ל, אבל בסוף חזר בו, משום שהאחרונים השיגו על הח"א מדברי רבינו יונה דיותר יש לדון אותו כיו"ט מלדונו כר"ח, משום שיש איסור מלאכה וכו', א"כ ה"ה לענין יעלה ויבא צריך לחזור ולברך. ואפילו למה שכתב הבנין שלמה והאג"מ ליישב דבריו אבל סברתם אינו אלא לענין שאינו חוזר מחמת המלך הקדוש, משום שהקב"ה עדיין אינו יושב בדין, אבל לענין יעלה ויבא היות והוי יו"ט ואסור לצום, שפיר חוזר.

שכח יעלה ויבא ביום ר"ה

והנה נפסק בשו"ע (או"ח סי' תקצז סעיף א) שאוכלים ושותים ושמחים, ואין מתענין בר"ה ולא בשבת שובה. אמנם לא יאכלו כל שבעם, למען לא יקלו ראשם ותהיה יראת ה' על פניהם. ואעפ"כ לענין מי ששכח יעלה ויבא יש נ"מ בין ר"ה לשאר יו"ט. דיעוין במ"ב (סימן קפח ס"ק יט) שאם שכח יעלה ויבא ונזכר קודם שהתחיל ברכת הטוב והמטיב, אומר כנוסח הזה: בא"י אמ"ה שנתן ימים טובים לעמו ישראל את יום הזכרון הזה, ואינו חותם בה כמו בר"ח. וזהו דעת המ"א שחולק על כנה"ג שמשוה ר"ה לשאר יו"ט, אבל הרבה אחרונים הסכימו לדעת כנה"ג, וע"כ צריך לחתום בא"י מקדש ישראל ויום הזכרון. אבל אם כבר התחיל הטוב והמטיב, דעת המ"א דשוב אינו חוזר כמו בר"ח, וא"ר חולק עליו וס"ל דחוזר. וטעם החילוק כתב מגן אברהם דהא י"א דמצוה להתענות בר"ה, ר"ל שאין חיוב אכילה בר"ה, וממילא אינו חוזר בשכח יעלה ויבא. ולכאורה לפי"ז ה"ה אם שכח יעלה ויבא ליל ר"ה אין לו לחזור ולברך.

אבל כתב הגרשז"א שבליילה לכו"ע אסור לצום, כמבואר במ"ב (סימן תקצז ס"ק ה) שדן באלו שמנהגם לצום בר"ה, וכתב דהיינו לענין יום, אבל בליילה של ר"ה בודאי אסור להתענות לכו"ע, כמו בשאר יום טוב, א"כ אפילו להמ"א שאינו חוזר בשכח ביום, אבל בליילה שפיר חוזר.

מי ששתה קפה בבוקר

בתשובות והנהגות (כרך ה סימן קעה) הביא חידוש מרבי יצחק הוטנר זצ"ל, דאף להפוסקים שמותר לצום בראש השנה, היינו צום כפשוטו, אבל אם שתה תה בבוקר לפני התפלה, שאז כבר אין זה נקרא צום אלא סתם מצער עצמו, א"כ לכו"ע אסור בראש השנה למוע עצמו מאכילה עד זמן שמרגיש הרגשה של צום. ולפי זה אם שתה תה בבוקר כבר אסור לו לצום בר"ה, וחייב לשמור את ראש השנה עם כל הלכות החג כולל סעודה בפת, ולכן אם בכה"ג שכח יעלה ויבוא, כיון שצריך לאכול פת דוקא, חוזר. אבל כתב הגר"מ שטרנבוך שליט"א, דאפשר שלא דנין לפי כל אחד לעצמו, אלא אם בעלמא מותר לצום כבר לא תיקנו יעלה ויבוא לעיכובא.